

19. Yüzyılda Fransız Askerî Mekteplerinde Eğitim ve Osmanlı Askerî Mekteplerinin Modernleşmesine Tesiri

Education in the French Military Schools in the 19th Century and Its Effect on the Modernization of the Ottoman Military Schools

Özge KURŞUN TÜKENMEZ*

Öz: Fransız İhtilali'nden sonra Napolyon Bonapart'ın göreve gelmesiyle birlikte Fransa'da her alanda bir restorasyon süreci başlamıştır. Bu sürecin en önemli ayağını ordu reformu ve askeri eğitim oluşturur. Napolyon, kraliyet dönemindeki geleneksel ve Katolik ilkelere bağlı askeri eğitimi yetersiz bularak yeni askeri okullar açmış, mevcut askeri okulları da reforme etmiştir. Onun yeniden düzenlediği askeri eğitim Avrupa'nın ilk modern askeri eğitim sistemini oluşturmuş ve diğer devletlere örnek olmuştur. Bu dönemde yenileşme sürecinde olan Osmanlı Devleti de yeni kurduğu askeri eğitim kurumlarını Fransız modeline göre teşkilatlandırmıştır. Bu çalışmada Osmanlı modern askeri eğitim kurumlarının kuruluş döneminde önemli ölçüde etkisi olan Fransız modelinin nasıl olduğu ve Osmanlı Devleti'ni ne şekilde etkilediği ele alınmıştır. 19. yüzyılda Fransa'da bulunan askeri okullar, bu okullarda kullanılan müfredat, eğitim süreleri, okula alınacak olan öğrencilerde aranan kriterler ortaya konulmuştur. Ayrıca 18. yüzyıldan itibaren etkili olan Osmanlı- Fransa askeri eğitim ilişkilerinin temelleri, gelişimi, Osmanlı'da görev yapan Fransız subaylar ve 19. yüzyılın sonunda bu ilişkilerin gerilemeye başlaması ele alınmıştır. Bu çalışma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşiv Belgeleri ve araştırma eserler incelenerek hazırlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Devleti, Fransa, Askeri Reform, Askeri Eğitim

Abstract: After the French Revolution, with the appointment of Napoleon Bonaparte, a restoration process started in every area in France. The most important pillar of this process are army reforms and military education. Napoleon found the traditional and Catholic military education in the royal period insufficient and he opened new military schools and reformed the existing military schools. The military education system that he reorganized created the first modern military education system in Europe and set an example for other states. During this period, the Ottoman Empire, which was in the process of renewing its military organizations, organized its newly established military education institutions according to the French model. In this study, it is discussed how the French model, which had a significant impact in the establishment period of the Ottoman modern military education and institutions, and how it affected the Ottoman Empire. For this reason, the military schools in France in the 19th century, their curriculums used in these schools, the duration of education, the criterias sought for the students to be admitted to these schools were revealed. In addition, the foundations and development of the Ottoman-French military education relations, which had an effective role since the 18th century, the French officers serving in the Ottoman Empire and the decline of these relations at the end of the 19th century are discussed. The study was created by examining the Presidency State Archives Ottoman Archive Documents and related research works.

Keywords: Ottoman Empire, France, Military Reform, Military Education

* Doktorant, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Antalya, ozgekursun1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8623-1269

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 03.10.2022 | Kabul Tarihi: 29.12.2022

Kurşun Tükenmez Ö. 2023, "19. Yüzyılda Fransız Askerî Mekteplerinde Eğitim ve Osmanlı Askerî Mekteplerinin Modernleşmesine Tesiri". *MJH* XIII, 219-230.

Giriş

Fransa'da, Napolyon dönemine kadar geleneksel bir askeri eğitim politikası izlenmiştir. Kraliyet tarafından Merkezîyetçi, Katolik ilkelere bağlı ve disiplinli bir askeri eğitim politikası benimsenmiştir. Fakat Napolyon ile beraber başta askeri, siyasi ve sosyal olmak üzere birçok alanda dönüşüm yaşanmıştır. Napolyon, izleyeceği fetih politikaları için öncelikli olarak askeri reformlar yapmıştır. Bu askeri reformların ilk safhasını askeri eğitim oluşturmuştur. Mezun olduğu imparatorluk askeri okulunu modernleştirmiş ve Fransa ordusunda görev yapacak olan subayların, çağın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yetişmesini sağlamıştır. Fransa'nın çeşitli yerlerinde askeri okullar kurmuştur. Hem asker hem mühendis yetiştiren okullar sayesinde Fransız ordusunu güçlendirerek Avrupa'nın büyük bir bölümünü hakimiyeti altına almıştır. Osmanlı Devleti gibi askeri alanda modernleşme süreci içerisinde bulunan devletler için de Fransız askeri eğitimi ve ordusu bir örnek teşkil etmiştir (Hobsbawm 2008, 66; Emsley 2013, 50).

Osmanlı Devleti de 18. yüzyıldan itibaren yenileşme sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri arasındaki fark, ilk olarak savaş alanlarında ortaya çıkmıştır. Osmanlı giderek toprak kaybetmekte ve mevcut toprak bütünlüğünü koruyamamaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri ilk olarak askeri alanda başlamıştır (Akyıldız 2012, 18; İnalçık 2018, 125). Askeri modernleşme sürecinde ilk olarak, orduya çağın değerlerine uygun subay kadrosunu oluşturacak askeri okulların kurulması üzerinde durulmuştur. Bunun için Avrupalı Devletlerinin güçlü orduları örnek alınmıştır. Özellikle Fransa ordusunun ve askeri eğitiminin Osmanlı Devleti'nin modern askeri teşkilatının kuruluş sürecinde etkisi büyük olmuştur. Osmanlı Devleti'nin askeri alanda yaptığı modernleşme çalışmalarında görev almak üzere başta Comte de Bonneval, Baron de Tott, St. Remy gibi uzmanlar olmak üzere çok sayıda Fransız subay ve uzmanlar gelmiştir. Onların gözlemleri, hazırladıkları layiha ve raporlar çerçevesinde birtakım yenilikler yapılmış, askeri eğitimin modernleştirilmesine yönelik temeller atılmıştır. Ayrıca birçok Fransız subayı Osmanlı askeri okullarında eğitmen olarak görev almıştır (Özcan 1998, 351; Uzunçarşılı 2000, 473).

II. Mahmud Dönemi'nde yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yeni kurulan orduya batı tarzında subaylar yetiştirmek amacıyla Harbiye Mektebi kurulması düşünülmüştür. Bu dönemde Napolyon'un güçlü ordusu, askeri modernleşme sürecinde bulunan Osmanlı Devleti'nin ilgisini çekmiştir. Bu yüzden Harbiye Mektebi, 19. yüzyılda büyük bir güç olan Fransa örnek alınarak kurulmuştur. Mektepte kullanılan araç gereç ve gerekli teçhizatlar büyük ölçüde Fransa'dan temin edilmiştir (Karal 2007, 66). Harbiye Mektebi yanında Osmanlı Devleti'nin askeri yüksek okulları olan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Bahriye'nin kuruluş sürecinde de Fransız etkisi büyük ölçüde hissedilmektedir. Öyle ki Mekteb-i Tıbbiye'nin kuruluş yıllarındaki eğitim dili Fransızca olmuştur (Rıza Tahsin 1991, 56; Ergin 1997, 1199). Diğer okullarda da Fransızca, okutulan yabancı diller arasında yer alıyordu. Osmanlı Devleti'nde askeri mektepler kurulduktan sonra da Osmanlı ordusunda ve askeri okullarında Fransız subaylar eğitim vermek amacıyla Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Ancak uluslararası alanda değişen siyasi atmosfer iki ülkenin eğitim ilişkilerini değiştirmiş, Osmanlı askeriyesindeki Fransız etkisi yavaş yavaş azalmıştır. Osmanlı askeri mektepleri Fransız askeri mekteplerinin sistemi örnek alınarak açılrsa da daha sonra Osmanlı Devleti'ne gelen Prusyalı subaylar ve o subayların Osmanlı askeri eğitimde meydana getirdikleri değişiklikler sebebiyle Prusyalılar Osmanlı askeri modernleşmesinde epey etkili olmuşlardır (Uyar & Güvenç 2022, 92).

Fransız Askeri Mekteplerinde Eğitim

Fransa'da VII. Charles (1422-1461) döneminden itibaren orduyu güçlendirme yönünde önemli

mesafeler kat edilmiş, XI. Louis (1461-1483) döneminde de merkezi otorite büyük ölçüde tahkim edilmiştir. 16. yüzyılda Avrupa'da mezhep savaşları giderek yaygın bir hal almış, Katolikliğin karşısında Lutheryan ve Kalvinist görüşler giderek yayılmıştır. Bu süreçte özellikle 17. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan 30 yıl savaşlarında Fransa Habsburgların karşısında yer almıştır. Mezhep savaşları döneminde Fransa'da egemen olan XIII. Louis merkezi otoriteyi koruyamamış ancak yerine geçen XIV. Louis düzenli ve disiplinli bir ordu kurabilmiştir. Bu dönemde Fransız monarşisi güçlenmiş, hazine gelirleri artmıştır. Bir yandan da Habsburglar ve İngilizler ile üstünlük ve emperyal güç mücadelesi yaşanmıştır (Özcan 1997, 179). Fransa, özellikle İngiltere'ye karşı üstünlük elde etmenin denizlerden geçtiğini açık bir şekilde tecrübe etmiştir. Bu nedenle Fransa, donanmasının savaş güç ve kabiliyetinin profesyonelliğini arttıracak girişimlerde bulunmuştur. Bu yönde bir hazırlık olmak üzere *Savaş Talimatnamesi* hazırlanmış, zorunlu askerlik hizmeti disipline edilmiştir. 19. yüzyıla kadar donanmayı geliştirmeye çalışmışlar, *Jeune Ecole* teorisinin ortaya çıkmasıyla donanmanın manevra kabiliyetini güçlü kılmak maksadıyla büyük tonajlı gemilerden küçük tonajlı ancak manevra kabiliyeti yüksek gemi inşasına yönelmişlerdir. Ancak Fransa, deniz politikalarını daha çok savunmaya yönelik belirlemiştir. Bu yüzden İngiltere gibi denizlerde kalıcı olamamışlardır (Roberts 2010, 360; Baş 2019, 127). XIV. Louis zamanında büyük savaşlar yaşanmıştır. 1693'te Neerwinden Muharebesi, 1704'te Blenheim Muharebesi, 1712'de Denain Muharebesi gibi büyük savaşlar yaşanmış ve ardından XIV. Louis 1715'te ölmüştür. 1715 ile Fransız İhtilali 1789 yılları arası Fransa için büyük değişimlerin yaşanacağı bir süreç olmuştur (Parker 2014, 195). XV ve XVI. Louis halkın beklentilerine cevap verememiş, halk mali kriz altında ezilirken sarayın rahat davranışları halkı derinden etkilemiştir. Etat Generaox toplanmış ancak monarşi halkın taleplerini yerine getirememiştir. Nihayetinde Fransa'da halkın monarşi sistemine karşı ayaklandığı büyük bir ihtilal patlak vermiştir. İhtilalden sonra ise Avrupa'nın siyasi haritasını değiştirecek olan Napolyon Bonapart Fransa'yı bir restorasyon sürecine sokmuştur. İlk olarak büyük topraklar fethedeceği ordu ve orduya asker yetiştiren, kendisinin de mezun olduğu askeri okul (Ecole Militaire) üzerinde reformlar gerçekleştirilmiştir (Roberts 2010, 425; Gökkaya & Yeşilbursa 2013, 112; Roberts 2014, 345).

Fransa'nın ilk askeri okulu 1751 yılında XV. Louis tarafından Paris'te kurulan ve teknik olmayan, Katolik ilkelere göre eğitim veren Ecole Royale Militaire'dir. Küçük Soreze kasabasında Ecole Royale Militaire (Kraliyet Askeri Okulu) Fransa'nın Languedoc Eyaleti'nde Toulouse'un yaklaşık 60 km doğu-güney-doğusunda bir Benedictine Manastırı'nda kurulmuştur. Okulun kuruluşunda, okulun ilk müdürü olan finansçı Joseph Paris Duverney etkili olmuştur. Hazırladığı bütçeyi krala sunmuş ve yıllık 400.000 livrlik finansal destekte bulunacağına dair kral ile bir anlaşma imzalamıştır. Böylece okulun finansörü ve ilk müdürü olmuştur. (Guizar 2020, 34). Okulda öğrenciler askerlik eğitimi, egzersiz ve eskrim dersleri almışlardır. Dans egzersizleri sırasında geliştirilen binicilik becerileri de öğrencilere kazandırılmıştır. Kısa bir süre sonra, yüzme ve jimnastik dersleri programa dahil edilmiştir (Vaucelle & McClelland 2019, 474). Askerliğe yönelik derslerin yanında Katolik inancı çerçevesinde yoğun din eğitimi de verilmiştir (McLynn 1998, 28). Okula ilk başlarda sekiz ila on bir yaş arasındaki erkek çocukları kabul edilmiştir. Yoksul ailelerin çocukları için burs imkânı olsa da okulda daha çok zengin soylular avantajlı durumdaydı. 1776 yılında okul, kabul yaşını on dörde çıkarmıştır. Okula giriş için öğrencilere rekabetçi sınavlar uygulanmıştır. Bu sınavları hazırlayan komisyonda önemli bilim insanları yer almıştır. Hatta 1769- 1776 yılları arasında sınav komisyonunda ünlü matematikçi Pierre-Simon Laplace da bulunuyordu. Kendisi Napolyon Bonapart'ı Ecole Militaire'a giriş sınavında imtihan yapmıştır (Gillispie 2000, 4; Hahn 2005, 37). Okul açıldıktan sonra öğrencilere okutulacak müfredat hazırlanmıştır. Hazırlanan müfredat daha çok matematik ve mühendislik derslerini içeriyordu. Öğrencilere sıkı bir disiplin uygulanıyordu. 19. yüzyılda Fransa'da kara ve

deniz askeri akademilerinin sayıları çoğaltıldı. Fransız Devrimi sırasında geçici olarak kaldırılanlar da Ecole Militaire benzeri kurumlar çok geçmeden tekrar kurulmuşlardır. Fransız İhtilali ile birlikte Robespierre Ecole Royale Militaire'in kapanmasını istemiş yerine Ecole de Mars adında bir eğitim okulu açmıştır. Daha sonra 1794 yılında bir sivil mühendislik okulu olan Ecole Centrale des Travaux kurulmuştur. Bu okul daha sonra Ecole Polytechnique olarak anılacaktır (Preston 1980, 6). Napolyon başa geçtiğinde Fransa'daki askeri okulları yetersiz bulmuştur. Eski üniter orduyu piyade, süvari, topçular ve destek hizmetlerini oluşturan kolordulara bölmek istediği için 1802 yılında Fransız Ordusu'nun süvari ve piyade rezervlerini oluşturacak Ecole Speciale Militaire'ı açmıştır (Paret 1986, 125). Okul Fontainebleau'da kurulmuştur ancak 1808'de St Cyr'a taşınmıştır (Uyar 2020, 168). Polytechnique ve St. Cyr, iki askeri okul, bu dönemde en iyiler arasında oldukları için hızla popüler olmuşlardır. Bu okullara gelen öğrenciler genelde orta okul çağını geçmiş erkek çocuklarından oluşuyordu ve okula gelen öğrencilerin genel eğitimlerini tamamladıkları için akademideki dersleri daha çok askeri gelişimlerine yönelik olmuştur.

St. Cyr Özel Askeri Okulu'nun eğitim süresi başlangıçta üç veya dört yıl olmasına rağmen oluşan subay açığını kısa sürede gidermek için öğretim iki yıla düşürülmüştür. Bu okulun amacı, piyade, süvari, deniz piyadeleri ve deniz piyadelerinde görev yapmak için harbiyelileri eğitmektir. Okula kabul yalnızca sınav ile yapılırdı. Giriş sınavı on yedi ile yirmi yaş arası tüm adaylara açıktı. Her yıl farklı bölümlerde yapılan giriş sınavları sözlü ve yazılı olup, aşağıdaki şu dersleri kapsar: Aritmetik, Cebir, Geometri, Tanımlayıcı Geometri, Düzlem Trigonometri, Mekanik ve Fizik, Kimya, Siyasi ve Fiziki Coğrafya, Tarih, Almanca (Upton 2018, 239-241). İki yıllık askeri okullarda okutulan derslerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki gibidir (Walford 1857, 2):

Tablo 1. St. Cyr Özel Askeri Okulu'nda Okutulan Dersler

<u>İlk Yılın Dersleri</u>	<u>İkinci Yılın Dersleri</u>
Tanımlayıcı Geometri	Topografya
Fizik Bilimi	Tahkimat
Askeri Edebiyat	Topçuluk
Askeri Tarih	Askeri Mevzuat
Askeri İstatistik	Askeri İdare
Coğrafya	Askeri Sanat
Almanca	Tarih

Teorik derslerin yanında uygulamalı dersler de bulunmaktaydı. Ancak uygulamalı dersler çok sınırlı kalmıştır. Tüfek pratiğinde de teorik eğitim veriliyordu. Birinci yılın sonunda, öğrenciler hizmet silahlarını seçerler, bundan sonra süvari adayları kendi başlarına ayrılırlardı. Kurs sırasındaki pratik eğitim piyade ve süvari talimi dahil çoğunlukla sınırlıdır. İlk yıl binicilik haftada iki kez öğretilir; ikinci yıl süvari her gün ata binerdi. Topçu eğitimi yirmi altı dersle sınırlıydı ve derste sahra ve kuşatma silahlarının el kitabını öğrenirlerdi (Walford 1857, 2). Okulda öğrencilere sıkı bir disiplin uygulanırdı. Ayrıca müfredat da sık sık değişiyordu. Okulun birtakım sıkıntıları olsa da St. Cyr Fransa'nın ilk modern askeri okuludur. Buradan başarıyla mezun olan öğrenciler arasında ileride adından sıkça bahsettirecek başarılı subaylar yer almıştır (Uyar 2020,168).

Fransa'nın diğer bir askeri eğitim kurumu olan Politeknik Okulu, Paris'te 1794 yılında kurulmuştur. Napolyon Dönemi'nde okul yeniden reforme edilmiştir. Bu reformlar sayesinde okul 19. yüzyılın liberal kalesi haline gelmiş, topçu ve mühendisler ordunun Cumhuriyetçi kolları olarak görülmüştür (Porch 1986, 386). Bu okulun ünü, tamamen bilimsel doğasından kaynaklanmaktadır. Askeri eğitim ve disiplini oldukça temel olarak veren nitelikte bir okuldur. (Upton 2018, 244). Okulun amacı, daha çok askeri mühendisler yetiştirmektir ve yetiştirdiği gençleri kamu

hizmetlerinin bayındırlık işleri, topçuluk, mühendislik gibi çeşitli kollarına tedarik etmektir. Okulun teşkilatı askeri olup, öğrenciler eğitimleri devam ederken faal ordu teşkilatına mensup sayılırlardı. Okulda bir komutan, bir ikinci komutan ve altı kaptan bulunurdu. Komutan ve ikinci komutan, topçu ve mühendisler arasından dönüşümlü olarak seçilirdi. Okula 16-20 yaş arası erkekler kabul edilirdi. Kabul sınav görevlileri, öğrenci sınav görevlileri, profesörler ve yardımcı doçentlerden oluşan eğitim kadrosu, büyük ölçüde, Bilimler Akademisi üyesi olan seçkin sivillerden oluşurdu. Okula giriş için hem yazılı hem sözlü sınav yapılırdı. Sınav genel olarak aritmetik, matematik, geometri derslerinden oluşurdu (Report on the State of the Polytechnic School in Paris 1841, 228). Ön sınava kabul edilmek için, her adayın Fen Bilimleri Lisansı veya Edebiyat mezunu olması veya eşdeğer bir diplomaya sahip olması gerekirdi. Her öğrencinin yıllık gideri 1.000 franktı. Sadece üniforma ve kıyafetin maliyeti 600 Frankı buluyordu. Okulda öğrenim süresi iki yıldır. İlk yıl pratik askeri eğitim dersleri yapılır, ikinci yıl haftada en az bir kere tatbikat yapılırdı. Okulda şu dersler okutulurdu: Tanımlayıcı Geometri, Stereotomi, Diferansiyel ve İntegral Hesabı, Mekanik (Katılar ve Akışkanlar), Fizik, Optik, Akustik, Kimya, Astronomi, Jeodezi, Mimari, Topografya, Askerî Sanat ve Tahkimat (19 Ders), Tarih, Fransız Edebiyatı, Almanca, Peyzaj, Doğrusal ve Mekanik Çizim (Upton 2018, 243-246). Derslerin yıllara göre dağılımı ise Tablo 2’de gösterildiği gibidir (Report on the State of the Polytechnic School in Paris 1841, 249):

Tablo 2. Politeknik Askerî Okulu’nda Okutulan Dersler

<u>İlk Yılın Dersleri</u>	<u>İkinci Yılın Dersleri</u>
Analiz ve Geometri	Analiz, Geometri ve Olasılık
Statik ve Dinamik	Mekanik
Tanımlayıcı Geometri	Makine
Analitik Geometri	Jeodezi
Fizik	Fizik
Kimya	Kimya
Fransızca	Mimari
Topografik Çizim	Almanca
Çizim (Figür ve manzara)	Topografik Çizim
Suluboya Çizimi	Çizim (Figür ve manzara)
	Suluboya Çizimi

Bu okuldan mezun olanlar, askeri topçu, mühendis ve kurmay olarak atanmışlardır. La Germinister/Savaş Bakanlığı’na bağlı barut ve güherçile dairesinde, Deniz Kuvvetlerinde, Denizcilik Bakanlığı’na bağlı deniz topçuluğu, deniz mimarlığı ve hidrografik bölümlerinde görev yapmışlardır. Sivil mühendisler ise yollar, köprüler ve madenler için görevlendirilmişlerdir. Bayındırlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı’na bağlı telgraf dairesi, tütün dairesi ve Maliye Bakanlığı’na tayin olmuşlardır (Walford 1857, 7). Politeknik’te izlenen öğretim yöntemi, Avrupa’nın hemen hemen tüm okullarında taklit edilmiştir.

Osmanlı Askerî Eğitiminde Fransa Etkisi

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren yenileşme sürecine girmiştir. Osmanlı yenileşmesi, yabancı devletler karşısında kaybedilen üstünlüğü telafi edebilmek için ordu reformu ve askeri eğitim modernleşmesi olarak kendisini göstermiştir. Bu süreç içerisinde Avrupa’nın güçlü ülkelerine elçiler ve öğrenciler gönderilmiştir. Böylece Avrupa teknolojisi, orduları, eğitim sistemi daha yakından izlenmiştir. Aynı şekilde Avrupalı devletlerden de Osmanlı Devleti’ne yabancı uzmanlar gelmiştir. Bu uzmanların hazırladıkları rapor ve layihalar ışığında Osmanlı

ordusunda ve askeri eğitiminde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Osmanlı Devleti dönemin şartlarına göre uluslararası siyasette etkin devletlerle eğitim ittifakı kurmuştur. 18. yüzyılda daha çok Fransa ile eğitim ilişkileri kurulmuştur. 19. yüzyılda ise Osmanlı üzerindeki Fransa etkisi yerini Prusya etkisine bırakmıştır (Lewis 2007, 46-47).

18. yüzyılda Fransız İhtilali sonrası göreve gelen Napolyon Bonapart, eski kraliyet ordusu ile askeri eğitim sistemini reforme etmiş, yetişen modern subayları ve askeri stratejileri sayesinde Avrupa'da büyük fetih hareketlerine girişmiştir. Ülke sınırlarını güçlü ordusu ile genişleten Fransa'nın, bu dönemde Osmanlı'nın konjoktürel olarak düşmanı olan Rusya ile zaman zaman çıkarları ters düşmekteydi. Hem Fransa'nın ordu ve askeri eğitim sistemi Osmanlı tarafından örnek alınmış hem de ortak Rusya ve Habsburg gerilimi Fransa ile Osmanlı Devleti'ni birbirine yakınlaştırmıştır (Yeşil 2021, 106). Bu yakınlaşma neticesinde Osmanlı Devleti'nden Fransa'ya öğrenciler gönderilmiş, Fransa'dan da subay ve uzmanlar Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.

Fransa'dan gelen subayların ilki Comte de Bonneval'dir. Bonneval Fransız ordusunda bir topçu subayı olarak görev yapmaktayken daha sonra Habsburg ordusuna katılmıştır. Ancak Viyana'da çok uzun kalmayan Bonneval 1731 yılında İstanbul'a gelmiştir. Burada İslamiyet'i kabul ederek Ahmed ismini almıştır (Özcan 1988, 352). Bonneval Osmanlı Devleti'nde humbaracıbaşılığa atandıktan sonra özellikle Avrupa Devletlerinin ordu sistemi hakkında layihalar kaleme almıştır. Bu layihalar Osmanlı askeri reformu için büyük öneme sahiptir. Bu layihalarda daha çok Avusturya'nın idari ve askeri yapısı, Avusturya ordusundaki uygulamalar, savaş taktikleri, merkez ve taşra yönetimleri, kullanılan ateşli silahlar gibi konular yer almaktadır (Yeşil 2011, 216-220).

Bonneval, layihalarını yayınladıktan sonra Avrupa Devletlerindeki benzer askeri eğitimi Osmanlı Devleti'nde teşkil etmek için hazırlıklara başlamıştır. Humbaracı Ahmed Paşa idaresindeki Ulufeli Humbaracı Ocağı içerisinde 1734 yılında Üsküdar Toptaşı'nda, Fransa'daki Corps des Mathematiciens kurumu benzeri olan Hendesehane ismiyle bir okul açılmıştır. Bu okulun ilk hocası Hacı Mehmed Efendizade Said Efendi olmuş ve burada hendese dersleri vermiştir (Adivar 1982, 183; Kaçar 2004, 461). Osmanlı'nın ilk askeri yüksek teknik öğrenimini yapan kurum, 1795 yılında kurulacak olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un temelini oluşturmaktadır (Lewis 2007, 49; Kurtaran 2013, 174). Ancak okul yeniçerilerin karşı çıkmasıyla uzun süre eğitim öğretime devam edemedi ve 1750 yılında kapandı. Yine de okulun öğretmenlerinden Mehmed Sait Efendi'nin Matematik ve Geometri üzerine yazdığı eserlerin yanı sıra ve henüz kim tarafından yazıldığı henüz bilinmeyen başka eserlerin kaleme alınmasıyla okul Osmanlı eğitim tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Mantran 1999, 339; Lewis 2007, 49). Ayrıca modern askeri eğitimde atılan ilk adım olması sebebiyle kendinden sonra açılan kurumların cesaretlendiricisi olmuştur. Bonneval, 1747 yılında öldüğünde Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi yakınlaşma ile askeri eğitim iş birliği daha da pekişmiş ve Osmanlı Devleti'ne Fransız subaylar gelmeye devam etmiştir (Landweber 2008, 15).

Fransa'dan Osmanlı Devleti'ne gelen bir diğer önemli isim François Baron de Tott'tur. Tott, 1774 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Çanakkale Boğazı'ndaki kaleleri yeniden inşa etmek için getirilmiştir. Tott, geldiğinde III. Mustafa tarafından topçuların talim ve istihkamlarını güçlendirmek için görevlendirilmiştir. Tott, Fransız Topçu Nizamnamesinden esinlenerek bir nizamname oluşturmuş ve Osmanlı Devleti'ne sunmuştur. 1775 yılında Sürat Topçu Birliği'ni kurmuştur. Bu birlik hafif toplar ve top arabalarıyla hareket ediyordu. Tott'un desteğiyle Ahmet Paşa tarafından kurulan Hendesehane'de uygulamalı atış talim dersleri verilmiştir (Yeşil 2013, 81). Baron de Tott'un en büyük çabası Çeşme Bozgunundan sonra deniz subayı yetiştirmek için batılı tarzda eğitim veren ilk modern yüksek okul olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un açılması olmuştur

(Ergin 1977, 61). Okul açıldığında Baron de Tott sınavla öğrenci alınması gerektiğini savunmuştur. Buna göre okula kabul edilen öğrenciler daha çok matematik ve geometri bilgisine sahip olan eski kaptan ve çocuklarından meydana gelmiştir (Çeken & Hayta 2022, 128). Bu okul savaş durumunun aciliyeti nedeniyle uzun süreli bir eğitim kurumundan ziyade mevcut subayların denizcilik meslek bilgilerini arttırmaya yönelik kurs niteliğinde faaliyete geçmiştir (Şanal & Demir 2012, 169; Beydilli 2020, 513). Cezayirli Seyyid Hasan Hoca Mühendishânenin ilk hocalarındandır. Cezayirli Hasan Paşa, 1769 tarihinde İstanbul'a gelen Baron de Tott ve diğer Fransız subaylardan Osmanlı talebelerinin eğitimiyle ilgilenmelerini istemiştir. Tott ile birlikte Hendesehâne'deki eğitimle daha çok Sr. Kermovan adlı Fransız uzman ilgilenmiştir. Hendesehâne, hazırlık sürecinden sonra 29 Nisan 1775 tarihinde Baron de Tott ve Kermovan'ın gayretleriyle tesis edilmiştir. İlk olarak mühendislik ile ilgili araç gereç ve kitaplar Hendesehâneye getirilmiştir. Bu kitaplar arasında, Batlamyus'un coğrafya kitabının Arapça bir tercümesi de bulunmaktadır (Kaçar 2008, 54). Okul, haftanın iki günü kara mühendishanesi ile birleşerek ders yapmıştır. Diğer günlerde de tersane kışlarında uygulamalı eğitim vermiştir. Mühendishane seyri sefain ve gemi inşası olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmı bitiren öğrenciler gemilerde *Jurnal Hocası*, *Çorba Hocası* ve *Baş Hoca* olarak görevlendirilmişlerdir. Daha sonra bir imtihandan geçerek başarılı olanlar Kaptan olarak görevlendirilmişlerdir (Unat 1964, 60). Mühendishane 1795 yılında yeniden düzenlenmiştir. Hasköy'de kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun ile birleştirilmiştir. Fransa'dan La fitte-Clavé ve Monnier gibi mühendisler gelmiştir. İstihkâm, tâbiye ve hendese dersleri eklenmiştir. Fransız hocaların girdiği dersler Miran isimli tercüman eşliğinde yapılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne gelen Bonneval, Baron de Tott gibi uzamanlar Osmanlı ordusunda Fransız nüfuzunun oluşmasına ve Osmanlı subaylarının Fransız askeri bilgileriyle yetişmesine neden olmuşlardır (Moreau 2001, 320). Ancak Fransa'nın Mısır'ı işgal etmek için saldırmalarıyla Fransız hocaların büyük çoğunluğu Fransa'ya geri dönmüştür (Beydilli 2020, 513).

Baron de Tott'dan sonra Osmanlı-Rus savaşı sonrası Karadeniz'deki istihkamların tahkimi için Fransa'dan Saint Remy, beraberindeki on kişiyle 1785 yılında Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Remy, tophanedeki araç gereç eksiklerinin giderilmesi ile işe başlamıştır. Ayrıca humbaracı ve topçuların eğitilmesinde görev almıştır (Kaçar 2003, 35-37). 1780'lerde Fransız askeri misyonu 300 kadar subay ve mühendisten oluşuyordu. Bu misyon III. Selim Dönemi'nde de devam etmiştir (Aksan 2002, 267; Agoston 2011, 37).

III. Selim, şehzadeliğinden itibaren Fransa kralı ile mektuplaşmış, Fransa'nın desteğini almak istemiştir. Bu şekilde Avrupa'nın durumunu yakından takip etmek ve yenileşme hareketlerini bu doğrultuda gerçekleştirmek amacı taşımıştır. III. Selim tahta çıktığında reform çalışmaları için layihalar hazırlanmasını istemiştir. Bu layihalar doğrultusunda yapacağı ıslahat çalışmalarını büyük ölçüde Fransa'yı örnek alarak yapacaktır (Tunç 2018, 370).

1795 yılında kara ordusunun topçu ve istihkâm mühendis subaylarını yetiştirmek için 'Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn' törenle öğretime açılmıştır (Acar *et al.* 2016, 2). Bu okul da Fransa askeri eğitimi örnek alınarak teşkilatlandırılmıştır. III. Selim'in XIV. Louis ile mektuplaşmaları (Tunç 2018), Osmanlı-Fransa ilişkileri ve bu dönemde Fransa ordusunun güçlü olması Mühendishane'de bu dönemde büyük ölçüde Fransa etkisinin varlığına neden olmuştur. Fransa'dan gelen heyet içerisinde haritaları hazırlamakla görevli Laurent-Jean François Truguet, astronomi, geometri dersleri vermekle görevli Tondule, gibi önemli isimler yer almıştır (Zorlu 2014, 148). Ayrıca gemi inşa mühendisi olan Le Roy ve Durest, mühendishanede Fransızca ve İtalyanca dersi veren Lifov, top dökümhanesinde görev yapan François Alexi ve Betolen, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da istihkam ve matematik derslerine giren Andre Joseph

Lafitte-Clave ve Joseph Gabriel Monnier, Mühendishane-i Bahri Hümayun'da harita, coğrafya, seyr-i sefain derslerine giren Parale gibi isimler de III. Selim Dönemi'nin Fransız askeri misyonunun önemli bir parçası olmuşlardır (Yalçınkaya 2006, 382-385). General Menat, Teğmen Luzin, Ranchoup ve Pierce Laroque- Monteil gibi isimler de Levent Çiftliği'nde görev yapmışlardır. Ancak 1799 yılında Napolyon Bonapart komutasındaki Fransa Ordusu'nun Mısır'a girmesi sebebiyle iki ülke arasındaki ilişkiler kesintiye uğramıştır (Karal 1994, 30; Yeşil 2013, 85). Bu nedenle Fransızların yanı sıra İngiltere, Prusya gibi diğer Avrupa ülkelerinden gelen yabancı uzmanların sayısında artış görülmüştür. Ayrıca Osmanlılar yetişen Türk subaylarını yine askeri okullarda hoca olarak tayin etmeye başlamıştır (Yalçınkaya 2006, 386).

II. Mahmut, III. Selim'in yarım kalan yeni modern ordu tesis etme girişimlerini tamamlamış 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında batılı tarzda bir ordu kurmuştur. Osmanlı Devleti de yeni modern ordusunu ve askeri eğitim kurumlarını Fransa'ya örnek alarak kurmuştur. Ordu teşkilatlanmasında hiyerarşi Fransa'daki gibi mirliva, liva ve iki alaydan oluşmuştur. Alay üç taburdan, bir tabur da sekiz bölükten oluşmuştur. Zorunlu askerlik sistemine geçilmiş, her on beş otuz yaş arası erkek askere çağırılmıştır. Süvari, piyade ve istihkam askerlerinin eğitimlerinde Fransa örnek alınmıştır (Sleman 2021, 5). II. Mahmut yeni kurulan modern orduya subay yetiştirmek amacıyla 1834 yılında Mekteb-i Harbiye-i Şahane'yi kurmuştur. Namık Paşa, Mekteb-i Harbiye'nin 1802'de kurulmuş olan ve çoğunlukla teorik eğitim veren Fransız askeri okulu L'Ecole Spéciale Militaire de Saint-Cyr'in örnek alınarak teşkilatlandırılması gerektiğini savunmuştur (Uyar & Varoğlu 2008, 183). Fransa modeline göre tesis edilen okulda Türk subayların yanı sıra Fransız subayları da görev yapmıştır (BOA, HR. TO, 70/52). 1854 yılında Fransa Erkân-ı Harbiyesi yüzbaşlarından ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane hocalarından Mösyö Mujino'nun vefatı üzerine Fransa Ekol Politeknik'ten askerî mimari, topografya, makine ve hendese-i resmiye derslerini vermek üzere bir Fransız hoca görevlendirilmiştir. Bu hocaya ayda altı bin kuruş maaş verilmesi tavsiye edilmiştir. Hocanın ve tercümanın tüm yol masrafları karşılanmıştır (BOA, İ.HR, 106/ 5207). Harbiye Mektebi'nde Luis Gandon, Ferik Jozef Lökok, Mösyö Lö Kilyö, Ferik Lecoq Paşa, Mösyö Doni gibi önemli Fransız subaylar görev yapmıştır (BOA., YPRK. AZJ. 28/62; HR. UHM. 15/51; A.}AMD. 80/26). Fransızca'dan Türkçe'ye askeri eğitim ile ilgili kitap tercümesi yapan Fransız subaylara mükafaten bir kılıç verilmiştir (A.} AMD. 80/26). Ayrıca Osmanlı askeriyesi için belirli bir süre görev yapan Fransız subaylara terfii ve nişan takdimi yapılmıştır. Ancak atama, terfii ve nişan itası için Fransız subayların hizmet derece ve cetvellerinin bilinmesi gerekiyordu. Bunun tahkiki için de General Opik'e Harbiye Nezaret'i'nce talimat gönderilmiştir (HR. MKT. 23/60). Mekteb-i Harbiye'de bulunan şakirdana talim etmek için Fransa devlet-i erkan-ı harb subaylarına senelik on dört bin Frank maaş verilmiştir (İ. HR. 233/13754).

Harbiye Mektebi'nden başka Osmanlı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi de Fransa'daki Tıp Okulu örnek alınarak açılmıştır. Bu yüzden Osmanlı Askeri Tıp Okulu'nda Fransa nüfuzu görülmektedir. Bu dersler Fransızca yapılmaktadır (Lewis 2007, 86). Mekteb-i Tıbbiye'de doktor Perzoren, Mösyö Marora, doktor Kovel, doktor Nalpas gibi hekimler görev yapmışlardır (İ. TAL, 42/47; HR.MKT, 95/55). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerindeki askeri mekteplerde de Fransız subaylar görevlendirilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye için gerekli araç ve gereçlerin çoğunluğu Paris'ten getirilmiştir (BOA, İ.HR, 61/ 2965). Ayrıca mektepte okutulacak kitaplar da Fransa'dan gelmiştir (BOA, İ.HR, 10/ 491). Öğrencilerin Fransızca tahsili için Doktor Bernard tarafından yazılan Ecza isimli kitap, altı yüz adet basılmıştır (BOA, İ.HR, 6/ 281). Fransa'da bastırılan ilm-i tababet, cerahat ve askeri eczacılıkla ilgili kitaplar Fransa umur-ı Harbiye Nezaret'i'nce Mekteb-i Tıbbiye'ye gönderilmiştir (HR.MKT, 164/64). Fransa cerrahlarından Porzry'nin fenn-i cerrahiye ait Fransızca kitabı da tercüme edilip basılmıştır (A. } MKT.NZD. 52/ 50).

Fransa, Osmanlı'ya gelen uzman ve subaylarının Osmanlı'daki durumunu yakından takip etmiştir. Fransa Devleti maslahatgüzârı tarafından 1854 senesi kanun-i evvelinin sekizinde sefâret baş tercümanından bir talimat iletilmiştir. Bu talimatta Osmanlı Devleti'ne gelen Fransız subaylarının ihtiyaçlarını karşılayacak olan askeri dairenin üzerine düşen görevi layıkıyla yapmadığı, Mekteb-i Harbiye ile Topkapı kışlasının Fransa askerlerine tahsisinin elzem olduğu anlaşılmış olmasından dolayı bu konuyla ilgili olarak Fransa ordusu müdür-i umûru ile gerekli müzakere-lerin yapılması istenmiştir (BOA, İ.HR, 116/ 5666).

Fransa'dan subay ve uzmanların geldiği gibi Osmanlı Devleti'nden de birçok öğrenci Fransa'ya tahsil için gitmiştir. Öğrenciler çeşitli okullara gönderildiği gibi askeri okul olan Ecole Polytechnique ve Ecole Militaire de Sainte Cyr isimli okullara gönderilmiştir (Şişman 2004, 5). Ancak gün geçtikçe Avrupa'ya tahsil için giden askeri ve sivil öğrencilerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu artış sebebiyle Osmanlı Devleti öğrencilerin iyi bir eğitim alabilmeleri için 1857 yılında Paris'te Mekteb-i Osmani'yi (L'Ecole Imperiale Ottomane) açmıştır. Okulun müdürlüğünü bir Osmanlı subayı üstlenmiştir. Ancak okul uzun süreli olmamıştır (Uyar 2017, 304; HR.TO, 75/6; İ.HR,231/13596).

Osmanlı Devleti'nin modern askeri yüksek öğrenim kurumlarının kuruluş dönemlerinde Fransa etkisi görülse de II. Mahmud Dönemi'nden itibaren Fransız askeri misyonunda hızlı bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşte Osmanlı Devleti'nin değişen müttefikleri ve Prusya'nın yükselişi etkili olmuştur. Osmanlı Devleti III. Selim'den itibaren Prusya ile ittifak yapmıştır Kurtaran, 2020, 129). Prusya'nın Sedan Muharebesinde Fransız ordusunu yenerek gücünü kanıtlanmasıyla bu ittifak daha da pekişmiştir. 1830'larda Osmanlı Devleti'ne gelen Moltke ile Osmanlı askeri mekteplerinde Prusya etkisi önem kazanmıştır (Tunç 2018, 614). Kaehler, Goltz Paşa komutasında gelen askeri heyetler ile Prusya daha fazla etkili olmaya başlamıştır (Tunç 2022, 384). Ayrıca Fransa'nın İngiltere ve Rusya ile ittifak kurması Osmanlı'yı Fransa ile siyasi ve sosyal ilişki kurmaktan uzaklaştırmıştır. Nitekim, I. Dünya Savaşı'nda farklı bloklarda yer almışlardır.

Sonuç

19. yüzyılda ordu reformu ve modern askeri eğitim teşkilatlanması birçok devletin önceliği olmuştur. Özellikle 18. yüzyılda modernleşmiş olan Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruması için askeri reformların yapılması gerekmiştir. Fransız İhtilali bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Fransız İhtilali'nden sonra Napolyon Bonapart Fransız ordusunda ve askeri eğitiminde radikal değişikliklere gitmiştir. Bu sayede Avrupa'nın siyasi haritasını büyük ölçüde Fransa lehine değiştirmiştir. Napolyon, öncelikle kraliyet askeri okulunu yetersiz bulduğu için yeni bir modern askeri okul kurmuştur. İlerleyen zamanlarda Fransa'nın diğer şehirlerinde de askeri okulları yaygınlaştırmıştır. Fransa askeri eğitimini gelenekselci eğitimden kurtarmaya çalışmıştır. Ancak bu okullar daha çok matematik ve mühendislik ağırlıklı dersler veren okullar olmuştur. Askeri uygulama derslerinde yetersiz kaldığı ders programlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Fransa'daki askeri okullar daha çok süvari ve piyade erlerini yetiştiriyordu. Ordunun beyni olan kurmay subaylar için eğitim çok zayıftı. Yine de Avrupa'nın ihtilaller çağından olumsuz etkilenmesi, Napolyon'un askeri stratejileri sayesinde Fransa ordusu Avrupa'nın en güçlü orduları arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde de 18. yüzyıldan itibaren askeri modernleşme çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar ilk olarak orduda reform hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Osman ve III. Selim dönemlerinde geleneksel Yeniçeri Ordusu'nun kaldırılıp yerine modern ordu kurma teşebbüsler bahis mevzu olmuştur. Bu süreçte Avrupalı Devletlerden, özellikle de Fransa'dan subaylar Osmanlı Devleti'ne gelerek orduyu ve askeri eğitimi modernleştirme çalışmalarına katkı

sağlamışlardır. Bu katkılardan en büyüğü hendesehanenin kurulması olmuştur. Daha sonra Mühendishane-i Bahri Hümayun ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun olarak teşkilatlandırılacak olan askeri okullar Osmanlı Devleti'nin ilk modern askeri yüksek okulları olmuştur. Ancak bu dönemdeki ordu reform çalışmaları büyük ölçüde yeniçerilerin muhalefeti nedeniyle başarısız olmuştur. Ardından II. Mahmud bu çalışmaları başarıya ulaştırarak yeni bir modern ordu kurmuştur. Yeni ordunun subay kaynaklarını sağlayacak, askeri yüksek okulu olan Harbiye Mektebi'ni Fransa'daki muadil askeri okul örneklerine göre kurmuştur. Bu süreçte Fransa'daki gibi zorunlu askerliğe geçilmiş, ordu Fransa ordusu gibi teşkilatlandırılmıştır. Orduya asker yetiştirecek olan Harbiye, Bahriye ve Askeri Tıbbiye Mektepleri de Fransa örneğine göre teşkilatlandırılmış olup ders müfredatları ona göre düzenlenmiştir. Fransa'dan bu dönemde birçok subay geldiği gibi Osmanlı Devleti'nden de birçok öğrenci Fransa'ya eğitim için gönderilmiştir. Ancak III. Selim'den itibaren kurulmaya başlayan Osmanlı-Prusya ilişkileri II. Mahmut Dönemi'nde daha da gelişmiştir. Özellikle 1880lerde Goltz Paşa ile Prusya, Osmanlı Devleti askeri eğitiminde bir nüfuz oluşturmuş, Fransız askeri eğitim müfredatı değiştirilerek Prusya askeri eğitim müfredatı kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'ne gelen Prusyalı subay ve uzmanların etkisi, uluslararası alanda Fransa ile olan siyasi ilişkilerin olumsuz seyri, Osmanlı askeri mekteplerindeki Fransa etkisini zayıflatmıştır.

Yazarın Notu

II. Abdülhamid Döneminde Dersaadet Askeri Mektepleri başlıklı doktora tezinden üretilen bu makaledeki akademik destek ve katkılarından dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Salih Tunç'a teşekkür ederim.

BİBLİYOGRAFYA

- Acar Ş., Bir A. & Kaçar M. 2016, "Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 17, 1-26.
- Adıvar A. 1982, *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul.
- Agoston G. 2011, "The Ottoman Empire and the Technological Dialogue Between Europe and Asia: The Case of Military Technology and Know-How in the Gunpowder Age". Ed. F. Günergün, *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation knowledge*. Springer, 27-41.
- Aksan V. 2002, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760-1830". *The International History Review* XXIV/2, 253-504.
- Akyıldız A. 2012, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul.
- Baş F. 2019, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi 19. Yüzyılda Donanmalar*. İstanbul.
- Beydilli K. 2020, "Mühendishane-i Bahr-i Hümayun". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31, 513-514.
- Çeken M. B. & Hayta N. 2022, "18. Yüzyıl Osmanlı Kara Ordusunda Teknoloji Transferi: Fransız Uzmanların Topçu Islahatlarında Rolü". *Memleket Siyaset Yönetim* 17 /37, 115-142.
- Emsley C. 2013, *Napoleon Conquest, Reform and Reorganisation*. London and New York.
- Ergin O. 1977, *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul.
- Gillispie C. C., Fox R. & Guinness I. 2000, *Pierre Simon Laplace 1749- 1827 A Life in Exact Science*. New Jersey.
- Gökkaya K. & Yeşilbursa C. C. 2013, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*. Ankara.
- Guizar H. A. 2020, *The Ecole Royale Militaire Noble Education, Institutional Innovation and Royal Charity, 1750-1788*. York, UK.
- Hahn R. 2005, *Pierre Simon Laplace 1749- 1827 A Determined Scientist*. London.
- Hobsbawm E. 2008, *Devrim Çağı*. Çev. B. S. Şener, Ankara.

- İnalçık H. 2018, *Osmanlı ve Avrupa*. İstanbul.
- Kaçar M. 2003, “Osmanlı Ordusunda Görevli Fransız Subayı Saint Rémy’nin İstanbul’daki Top Döküm Çalışmaları (178587)”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* V/1, 33-50.
- Kaçar M. 2004, “Osmanlılarda Askerî Teknik Eğitim”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4, 455-469.
- Kaçar M. 2008, “Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne Mühendishâne-i Bahri-i Humâyûn”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 9/1, 51-77.
- Karal E. Z. 1994, *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Osmanlı Tarihi V*. Ankara.
- Karal E. Z. 2007, *Osmanlı Tarihi V*. Ankara.
- Kurtaran U. 2013, “Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) İslahat Hareketleri”. *Turkish Studies* 8/2, 167-179.
- Kurtaran U. 2020, “Heinrich Friedrich Von Diez’in İstanbul Elçiliği ve Faaliyetleri (1784 – 1790)”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 70/1, 127-162.
- Landweber J. 2008, “Fashioning nationality and identity in the eighteenth century: The comte de Bonneval in the Ottoman Empire”. *The International History Review* 30/1, 1-31.
- Lewis B. 2007, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Çev. M. Kıratlı. Ankara.
- Mantran Robert. 1999, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çev: S. Tanilli, İstanbul.
- McLynn F. 1998, *Napoleon A Biography*. London.
- Moreau O. 2001, “Orduda Öğretim: 19. Yüzyılın Mekteb-i Harbiye ve Erkan-ı Harbiye Örnekleri”. *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*. Der. H. Y. Nuhoğlu. *İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)*. İstanbul, 319-333.
- Özcan A. 1997, “Fransa”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13, 178-181.
- Özcan A. 1998, “Humbaracı Ahmed Paşa”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 18, 351-353.
- Paret P. 1986, “Napoleon and the Revolution in War”. Eds. P. Paret, G. A. Craig & F. Gilbert, *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. New Jersey, 123-143.
- Parker G. 2014, *Cambridge Savaş Tarihi*. Çev. F. Tayanç & T. Tayanç. Ed. E. Yener, İstanbul.
- Porch D. 1986, “Bugeaud, Gallieni, Lyautey: The Development of French Colonial Warfare”. Eds. P. Paret, G. A. Craig & F. Gilbert, *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. New Jersey, 376-408.
- Preston R. A. 1980, *Perspectives In The History of Military Education and Professionalism*. United States.
- Report on the State of the Polytechnic School in Paris. 1841. *Journal of the Statistical Society of London* 4/3, 228-249.
- Rıza Tahsin. 1991, *Tıp Fakültesi Tarihçesi I-II (Mir’at-ı Mekteb-i Tıbbiye)*. Haz. A. Kazancıgil. İstanbul.
- Roberts J. M. 2010, *Avrupa Tarihi*. Çev. F. Aytuna, İstanbul.
- Roberts J. M. 2014, *Kısa Dünya Tarihi*. Çev. M. T. Akad, İstanbul.
- Sleman R. 2021, “Tanzimat Döneminde Osmanlı-Fransa Askerî İlişkileri”. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1, 1-29.
- Şanal M. & Demir T. 2012, “Heybeliada Bahriye Mektebi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”. *Belleten* 76/275, 167-206.
- Şişman A. 2004, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*. Ankara.
- Tunç S. 2018, “Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps’un Gözüyle Alman Askerî Heyeti ve General Liman von Sanders’in İstanbul’daki Faaliyetleri”. *Cedrus* VI, 613-628.
- Tunç S. 2018, “Osmanlı Sultanı III. Selim’dan Fransa Kralı XVI. Louis’e Bir Nâme-i Humâyûn”. *MJH* VIII/1, 367-378.
- Tunç S. 2022, “Fransız Ateşe Militer Raporları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun İslahı Girişimleri ve Goltz Paşa 81885-1909”. Haz. A. M. Özyetgin, V. Engin, D. Hut, A. Ersay Yüksel, E. T. Kurt, G. Açıkel, *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi III*, İstanbul, 383-405.
- Unat F. R. 1964, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara.
- Upton E. 2018, *The Armies of Asia and Europe, 1878: Embracing Official Reports on the Armies of Japan*,

- China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England*. London.
- Uyar M. 2020, *Dünya Askeri Tarihi*. İstanbul.
- Uyar M. & Erickson, E. J. 2017, *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul.
- Uyar M. & Güvenç, S. 2022, “A tale of two military missions: The Germans in the Ottoman Empire and the Americans in the Republic of Turkey”. *War & Society* 41/2, 85-106.
- Uyar M. & Varoğlu, A. K. 2008, “In Search of Modernity and Rationality The Evolution of Turkish Military Academy Curricula in a Historical Perspective”. *Armed Forces & Society* 35/1, 180-202.
- Uzunçarşılı İ. H. 2000, *Büyük Osmanlı Tarihi* 5. Ankara.
- Vaucelle S. & Mcclelland J. 2019, “‘Christian Patriotism’ and Physical Education in Pre-Revolutionary France: The Royal Military School in Sorèze in the Eighteenth Century”. *The International Journal of the History of Sport*, 36 /4-5, 474-492.
- Walford E. 1857, *Blue Books for the People, Army Education:Being A Summary of the Report of the Commissioners Appointed to Consider the Best Mode of Re-Organizing the System of Training Officers for the Scientific Corps*. London.
- Yalçinkaya M. A. 2006, “Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi”. *XI ve XVIII. Yüzyıllar İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. İstanbul, 377- 395.
- Yeşil F. 2011, “Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa’nın (Kont Alexander Bonneval) Lâyihaları”. *Türkiyat araştırmaları* 8/15, 205-229.
- Yeşil F. 2013, “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”. Ed. G. Yıldız, *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*. İstanbul, 79-97.
- Yeşil F. 2021, “Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 2/2, 99-116.
- Zorlu T. 2014, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*. İstanbul.

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT), 23/60, 23 Safer 1265 (18 Ocak 1849).
- BOA HR.MKT, 164/64, 27 Safer 1273 (27 Ekim 1856).
- BOA HR.MKT, 95/55, 23 Rebiülevvel 1271 (14 Aralık 1854).
- BOA Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO), 70/52, 18 Ramazan 1265 (07 Ağustos 1849).
- BOA HR.TO, 75/6, 11 Zilkade 1281 (7 Nisan 1865).
- BOA Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR. UHM), 15/51, 3 Muharrem 1312 (7 Temmuz 1894).
- BOA İrade-i Hariciye (İ.HR), 6/281, 19 Cemaziyelahir 1256 (18 Ağustos 1840).
- BOA İ.HR, 10/491, 20 Rebiülevvel 1257 (12 Mayıs 1841).
- BOA İ.HR, 61/2965, 9 Rebiülevvel 1266 (23 Ocak 1850).
- BOA İ.HR, 106/5207, 20 Cemaziyelevvel 1270 (18 Şubat 1854).
- BOA İ.HR, 116/5666, 22 Rebiülevvel 1271 (13 Aralık 1854).
- BOA İ.HR, 231/13596, 11 Muharrem 1285 (4 Mayıs 1868).
- BOA İ. HR. 233/13754, 1 Cemaziyelevvel 1285 (20 Ağustos 1868).
- BOA İrade Taltifat (İ. TAL), İ. TAL, 42/47, 15 Recep 1311 (22 Ocak 1894).
- BOA Sadaret Amedi Kalemi Defterleri (A. } AMD), 80/26. 29 Zilhicce 1279 (17 Haziran 1863)
- BOA Sadaret Mektubi Nezareti (A. } MKT.NZD), 52/5, 16 Cemaziyelahir 1268 (7 Nisan 1852).
- BOA Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnal (Y.PRK. AZJ), 28/62, 3 Zilkade 1311 (8 Mayıs 1894).